

93700 Te Hiranga Te Ao Haka2025

Te Karamatamata Te Hiranga -
Tohu a Hine-Rēhia & Tohu a Tānerore

EXEMPLAR - HE TAUAROMAHĪ

No part of the candidate's evidence in this exemplar material may be presented in an external assessment for the purpose of gaining an NZQA qualification or award.

Ko tā te ākonga mahi:

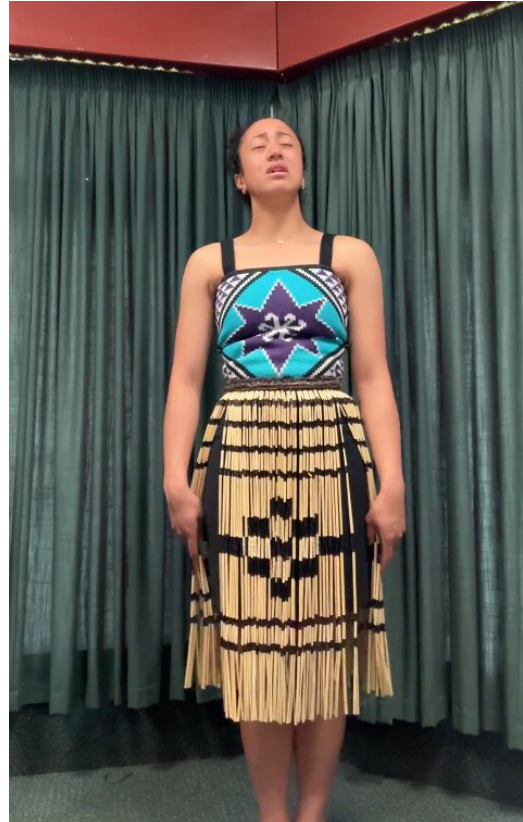
Te Karamatamata | Outstanding Scholarship

Tohu a Hine-Rēhia

Kua tangohia ētahi wāhanga o tēnei pūrongo, tae atu ki te ataata whakaaturanga, hei tiaki i te whakapono me te tapu a ō rātou mahi.

Hei tāpiritanga ki ngā kōrero ō runga, i tukua mai te Ākonga:

- he kōnae ataata o te tū o te ākonga;
- he taunakitanga titonga kōhukihuki o te ākonga i mua i te mōteatea matua.

Te Ao Haka Karahipi 93700

Te Wāhanga 1: Te Rangahau

Te Tūmahi Tuatahi - He tuhinga

Patai Rangahau

He aha nga momo waiata koroua?

Waiata tangi

-ko te waiata tangi he moteatea e korero ana mo tetahi tangata kua e aroha nuitia e koe, a, ka tikina e au i te atua o te waiata, ara, koia ko Hineraukatauri, ko te nuinga o nga waiata tangi he rite ki tangi o te koauau he tau, a, he poturi anohoki. Ki te ata whakarongo ka rangona hoki koe i te tangi o te kuia.

Oriori

-Ko te oriori he rereke ki te toinga o nga moteatea he tau, a, he poturi anohoki. Ka toko ake pea te urupounamu i o hirikapo he aha penei ai te tau o te waiata nei, a, na te mea he waiata whakatau i te pepi.

Waiata Aroha

-E mohio katoa ana matau ko te waiata tangi he waiata mo tetahi tangata kua ngaro atu ki tua o te arai, he waiata e whakamaumahara i tetahi tangata kua arohanui tia e koe.

Patere

-Ko te patere he tere, a, manawataki ta te waiata ka mutu ka kite ka rongu hoki i te maha o nga kare-a-roto i roto i roto i tetahi waiata, engari ko taku tino momo patere ko te patere e whakahuatia nga iwi maha me o ratau ake pepeha.

Pao

-Ko te pao he waiata poto, he waiata ohorere e ahei ana te whakamahi mo nga kaupapa maha, tae noa atu ki te powhiri i tetahi tangata, ko te taera o tenei momo moteatea ka kaha whakamahia a ngai maori i nga kanohi, ara, ko te whetero o te arero te pupuhi o nga karu, ka mutu ko te nekehanga o te tinana.

He aha tenei mea te waiata tangi ?

-Ko te waiata tangi he waiata mo te tupapaku, he waiata mo tetahi tangata e arohanuitia ana e koe, a, kua riro ai ki a hine-nui-te-po. Iananei ka tikina e au i te moteatea na Tiaki Tomika, ara, ko "E tama na tau" he waiata tangi tenei mo Te kuruotemarama, he pakanga nui tenei e mohio whanuitia e te iwi o Te Arawa me Ngāpuhi. I te wa o te pakanga tekau ma toru rawa i hinga i te taiaha o Te kuruotemarama katahi ia ka mau, ka haria i aia ki tetahi toko e tu tonu ana ki te mautere o mokoia, a, kei te waiatahia tonutia e te iwi o Te Arawa i tenei moteatea ona.

He aha etahi tauira waiata tangi?

-He tauira waiata tangi ko (Rewa ake ana) he waiata tangi tenei i titoa mo tona Papa a Rawiri Rangitauira i hinga i te tau 2014. Ka ngaua e ia e te mate manawa ki nga wai karekare o Okareka, i muri tata mai i tana hoe i taua po tonu toropapa ai ia ki tona papa kainga, ki Waikuta, a, aoinake haria ai ia ki tona marae, ki Tunohopu. No taua ata timataria ai e Tenga te apakura nei te tito, a, i waiatahia tuatahitia ki mua i tona nui i te marae i te ra i nehua a Rawiri.

Kei aku nui, kei aku rahi, kei aku whakatamarahi ki te rangi, kei aku whakateitei ki te whenua tena tataau, tena tataau kua karapinepine mai ki raro i te poho o to tataau whare a Kura Roa, I runga i te reo rahiri o te ra, ara, ko te kauhau ki a kautou mo tenei taonga tuku iho, ara, te moteatea.

He maha nga momo moteatea rereke e waiatahia e tataau te iwi Maori, pera i te waiata tangi, waiata aroha, oriori me te patere, engari ko te patai he aha tenei mea te moteatea, a, maku e kii atu he taonga, he taonga, he taonga i heke mai i o matau matua tupuna, ka tahi. Ka rua he punga ki te reo o nga tupuna, ki te reo o tua whakarere, ki te reo kaore ano i raweketia e te Pakeha. Koinei te take he tino taonga te moteatea, na te mea kua mau tera momo reo ki nga kupu hei wharepukapuka mo tataau o inainei rangi.

He Tauira Waiata Tangi

Rewa ake ana a Kōpū rere ata

Whakaroau te hau mātaratara

Ko tō kiri kahurangi, e auē!

‘Nā Pukepoto e rāhiri ana i tāna pākārīto

Oioi nei ngā wai rau o Rotorua,

O Rotoiti, o roto i ahau.

Nōhea e taea te pē te tangi tīwarawara, e auē!

Mānu korou kore noa nei ana tō makau

Pūrehurehu ana tōna ara, tō Moana

I ngā roi o mata ka toromi nei,

I te mamae ka roromi nei,

Mōu e te hoe-ākau, mōu e te hoe-piripiri.

Kua taka te urunga o Kearoa.

Whītikia tāna ate ki te hei o Te Kāoreore

Kia puta ake ai

I te iki o te parata kerekere, e auē!

Kiia mai tāua he tangata ware e te minita!

Taurekarekatia

E ngā whakahahani a te niupepa!

Tinihangatia e te haua parau!

Māku a tāua warawara e whiu

Ki te utu a Huka, ki te mahi a Toro!

Muia koe, Paratehoata

E ngā taniwha kēkerengū o ōi, o ōa.

A Iti, a Roa, a Waho, a Tuku, a Kingi,

A Mahuika, hei tohu mō

Tō nui, tō roa, tō mana,

Tō tiketike, e auē!

Haere rā e koro, uakina tō waka

I Waikuta, i Te Ahipūkahu

Ki Te Awa-i-pikopiko-i-whiti.

E hoe, e i!

Moteatea

Kia tahuri te aroaro ki te kowhiri i tetahi moteatea kua rangahaua e au, ara, ko "Rewa Ake Ana" tera. Na Tenga Rangitauira i tito, he waiata tangi tenei i titoa mo tona Papa a Rawiri Rangitauira i hinga i te tau 2014. Ka ngaua e ia e te mate manawa ki nga wai karekare o Okareka, i muri tata mai i tana hoe i taua po tonu toropapa ai ia ki tona papa kainga, ki Waikuta, a, i waiatahia tuatahitia ki mua i tona nui i Tunohopu marae i te ra i nehua a Rawiri.

Rangi

Inaianei ka whakatewhatewha e au i te kawae o te rangi i roto i te moteatea nei. E marakerake ana te kite he waiata tangi te moteatea nei he rite tonu tona rangi ki te toenga o nga waiata tangi, he tau, a, he poturi ano hoki, a, he aha penei? kia rongo ai i nga karearoto o te waiata.

Etahi rerenga hirahira

Ka whakairia tera korero aku, inanei ka ketuketuhia e au e toru nga rerenga, a, ka ruku hohonu ki ona retonga. Ko te rerenga tuatahi ka whakatewhatewha e au ko...

1.(Taurekarekatia). I roto i te purongo whakamutunga o te niupepa o Rotorua, kaore te kaituhi i whakatairanga i a Rawiri mo te huhua o ana mahi papai mo tana iwi i roto i nga tau. I hahau ake ke e ia te kehi a Rawiri, me te mea he taihara noa ia.

2.(Moana), ko te ingoa nei te hoarangatira o Rawiri, ko Catherine Moana Dewes. Katoa o te whiti tuarua kei te hangai ki nga whakaaro o Tenga mo te ahua o tona matua wahine mai i te matenga o Rawiri ki tana nehunga.

3.(A it, a Roa, a Waho) Ina te ra nui o nga tangata, otir, nga rangatira o te motu i tae atu ki te tangihanga o Rawiri. Whakahuatia ake ai e Tenga etahi noa iho o enei rangatira, ka mutu, hei tohu tenei mo te mana o tona matua tane i tona wa, apiti atu, hei urupare ki nga kupu taunu, ehara a Rawiri i te rangatira.

Rauemi Tautoko

E mihi nui ana ki nga rauemi kua awhina mai me aku mahi rangahau hei whai i te matauranga e hiahia ana, a, hei kai ma te hinengaro.

Nga pukapuka:

Sherman, R. (2022). Taku Haka Aho Matua: He whakatinanatanga matapono (Tuhinga Tohu Paerua Kihai i Whakaputaiina) - Te Whare Wananga O Waikato

Hohepa. TH (2016) Te Pataka Korero A Te Hoki A Te Rangi Hohepa (Micro film digital print limited)

Rangitauira, R. (2022). He Kohinga Moteatea O Ngati Whakaue. Steel Roberts Aotearoa publishers

Ngata, A. T. (1956). NGA MOTEATEA. Part 1 (Continued). *The Journal of the Polynesian Society*, 65(1), 151-181.

Uiui Matanga:

Whauwhau, P (2025) "Uiui Whaiaro" 11/08/2025. Moteatea

Rangitauira, T(2025)"Uiui whaiaro" 15/03/2025. Rewa ake ana

Whitiata:

[Theinternalsong.org](https://www.youtube.com/watch?v=tQXFmWBCaDk) (2025) Mauri

<https://www.youtube.com/watch?v=tQXFmWBCaDk>

<https://www.youtube.com/watch?v=9-bY6XrpoR4>

Te Wāhanga 2: TE TITONGA

“Aue e Koro e..”

He waiata tangi mo Koro Jube

Ko te moteatea nei he waiata tangi mo toku koroua a Jubilee Irimana Edmonds i ngaua e te mate manawa i te 7 o Aperira, i te tau 2020. I mua i taku whakatewhatewha i te moteatea nei, tutahi ka tikina e au i a Hineruhi te atua o te haeata, a, he toki ki nga mahi waiata me nga mahi haka, ka mutu ko ia tera e tiramarama mai ana i te ata. Noku te hiahia kia tito i tenei moteatea hei whakapaaho i taku aroha me taku mokemoke mo toku koroua. Ko toku hononga ki a ia, i moea e Jubilee a Paekitawhiti, a, ka puta ko Jordan Edmonds. Ka moe a Jordan ki a Pirihita Rangitauira, a, ka puta ko au. No reira i roto i tenei motetea aku, korero ai au mo oku nei kare-a-roto, mo oku whakaaro ki toku koro.

Aue koro e

Kua ngaro koe ki tua o Paerau,

Tangi kau atu nei ahau

Aue, te ongeonge e

Kua rongō ai au i te manawawera

I ngaua ai e te mate manawa

I Tamakimakaurau hemo ai

Aue te riri e!

E te tetekura o o iwi,

Kua uhia te kiri kanohi e nga roimata e maringi nei

E ngau ana a Ngakau

Me he kapua okewa

I to tuamatangi, kua riro ki a Hinenui-Te-Po,

Hokia o marae kia rongohia

O manu korero,

O manu waiata,

E tia ra ki te mura, aue koro e!

Whakamaramatanga mo te Moteatea

Kei aku nui, kei aku rahi, kei aku whakatamarahi ki te rangi kei aku whakateitei ki te whenua tena tatau. ki konei au whakamahukitia i te hohonu tanga o tenei mea te moteatea, he maha nga momo moteatea ka waiatahia e tatau te iwi maori, pera i te waiata tangi, waiata aroha, oriori me te patere. Ka tino rangona tatau te iwi maori i nga moteatea i runga i te papatu waewae, ki nga marae ano hoki, engari ko te patai he aha tenei mea te moteatea, a, maku e kii atu he taonga, he taonga, he taonga i heke mai i o matau matua tupuna, ka tahi, ka rua he matapihi ki te ao o a tatau tupuna, a, he pereti ano hoki ki nga whakaaro o ratau ma. Ko te painga o te moteatea he punga ki te reo o nga tupuna, ki te reo o tua whakarere, ki te reo kaore ano i raweketia e te pakeha. Koinei te tino take he tino taonga te moteatea na te mea kua mau tera momo reo ki nga kupu hei wharepukapuka mo tatau no inainei rangi.

Kupu Hou

(Kua uhia te kiri kanohi e nga roimata e maringi nei)

Kua kite atu i te maha o te iwi e tangi hotuhotu ana, a, kua uhia te katoa o te kanohi i nga roimata e maringi ana i nga kanoho o te toko maha o te whanau.

(O manu korero, o manu waiata)

Hoki atu koe ki to marae kia rongoahia katoatia te iwi nei ki au korero, ki au waiata, i mua i to wehe ki te tira kahurangi, ki reira koe takoto ai.

(Tamakimakaurau)

Katahi te mamae kino nei ko tenei, a i Tamaki Makaurau koe hemo ai, na te mate kino nei a, ko te mate manawa.

Te Wāhanga 3: TE WHAKAATURANGA

Tātari whai whakaaro waiwai o te Titonga

me te Whakaaturanga

Te wahanga o te ao haka

Na ka toko ake te urupounamu he aha ai i kowhiritia e au i te moteatea hei aronga moku, a, ko te urupare ki tera uruponamu ko te moteatea tetahi tino waiata e ngakaunuitia e au i roto i te hotaka, a, ko te oro hoki tera ka miriri i nga taringa o te hunga matakitaki.

-Nga whakamahukitanga

Ko te moteatea nei he waiata tangi mo toku koroua a Jubilee Irimana Edmonds i ngaua e te mate manawa i te 7 o Aperira, i te tau 2020. Noku te hiahia kia tito i tenei moteatea hei whakapaaho i taku aroha me taku mokemoke mo toku koroua. Ko toku hononga ki a ia, i moea e Jubilee a Paekitawhiti, a, ka puta ko Jordan Edmonds. Ka moe a Jordan ki a Pirihita Rangitauira, a, ka puta ko au. No reira i roto i tenei motetea aku, korero ai au mo oku nei kare-a-roto, mo oku whakaaro ki toku koro.

-Nga whakawhanaketanga

Ki aua nei i mama noa te tito i tenei moteaea, he aha ai, na te mea i reira ahau i te matenga o toku koroua, i Tamakimakaurau ia hemo ai, a, i ta matau hoki atu ki Rotorua i piripaua taku noho ki tona taha mo te roanga o te haere.

-Whaiwhakaro ki nga huanga

Na ka toko ake te uruponamu i o hirikapo he aha te momo rangi i tapiritia e au ki taku waiata tangi, a, he aha hoki nga kupu i whakamatia e au. Ko te rangi he tino rite tonu ki te tangi o te koauau he poturi, a, he tau ano hoki, engari ki te ata whakarongo koe ka rangona hoki i tangi o tetahi kuia.

-Whakaturanga

Ko te tu he mea nui kia whakapuaki i nga karearoto ara koina taku mahi, a, ki te kore na te poturi o te waiata nei ka tere pangu te hunga matakitaki. Ko te whakatinana hoki i nga kupu tetahi mea nui, engari me matara ki nga momo aringa ka whakamahia e koe me hangai nga aringa ki nga kupu

ahakoa te aha. Ahakao tena me pono aku korero i uaua maku ki te mau i te rangi me taku kotahi, ka mama ake maku mena i whai hoa au hei arahi i nga wahanga kaitataki engari kia au nei i tutuki e au i te tu.

-Te whakatinanatanga

Me pono aku korero ahakoa i tu matau ko toku kapa ki te mura o te ahi ki nga whakataetae kapa haka kuratuarua i Whakatu, i uaua maku ki te tu me taku kotahi, he aha ai, a, na te mea kua waea ke au ki te tu hei kapa, noreira ki au nei he tino whakawhanaketanag tenei maku.

-Tikanga taketake

I te matenga o toku koroua ko ia tera te ringa whero o tona whanau, a, i tapiritia e au "Te tetekura o iwi" ko ia noiho te tamaiti i ako i te reo i tona tamarikitanga na tenei i tu ia hei kiakorero i te wa i noho tahi ia ki te taha o ona matua ki tana papa kainga, ara, ki kaikohe.

Ka marena tahi raua ko toku kuia, a, ka hunuku raua ki rotorua noho tahi ai.

-Whakatakotoranga

He awhina nui tenei maku mo nga tau e heke mai nei, a, kua whanake aku pukenga tito ahakoa koinei te waiata tuatahi kua titoa e au, a, kua kite au inainei i te uaua o te tito waiata. He wheako hou ano hoki maku ki te tu me taku kotahi i mua i te kamera ahakoa tena ki au nei i tutuki pai nga mahi. Inainei ka tikina e au he whakatauki i kawea e au i roto i tenei mahi aku, ara, "kaua e mate wheke me mate ururoa ke" Me u tonu ki nga mahi ahakoa te aha.

Te Karamatamata | Outstanding Scholarship

Te Wāhanga Ako: Te Ao Haka

Te Paerewa: 93700

Te Pātai	He pitopito kōrero
Tuatahi	E tika ana kia riro i tēnei kōhine i te taumata o te karamatamata mō Te Hiranga Te Ao Haka . He mārama te kite i te reo whaiaro o te ākonga, he pai te whakamahi i ngā kōrero tuku iho me ngā mātauranga ā-iwi, arā, ko te tatau pounamu tētahi o aua whakaaro nui, ā, kua āta whai hoki i ngā whakaritenga o te aromatawai. I kaha kitea ana te taha auaha o te ākonga, arā, ko ngā kōhukihuki ā-whakaaro me te ōhia-manomano e hāngai ana ki ngā kupu. Nā ēnei rauemi hāpai i āta wānangahia hei whakawhanake i te taha titonga, i tino kitea te māramatanga me te tukanga o te hinonga. Ko ngā nekehanga, ā-ringa he pūkenga rau, ā, i whakatinana hoki i te whakamāramatanga o te pekanga.

Ko tā te ākonga mahi:

Te Karamatamata | Outstanding Scholarship

Tohu a Tānerore

Kua tangohia ētahi wāhanga o tēnei pūrongo, tae atu ki te ataata whakaaturanga, hei tiaki i te whakapono me te tapu a ō rātou mahi.

Hei tāpiritanga ki ngā kōrero ō runga, i tukua mai te Ākonga:

- he kōnae ataata o te tū o te ākonga;
- he taunakitanga titonga kōhukihuki o te ākonga i mua i te mōteatea matua.

Te Ao Haka Karahipi 93700

Te Wāhanga 1: Te Rangahau

Te Tūmahi Tuatahi - He tuhinga

Nga Patai Arahi Rangahau

I takea mai te waiata-a-ringa i hea?

He aha nga momo waiata-a-ringa rereke?

He aha tetahi tauira o nga momo taera me nga tikanga waiata-a-ringa o ia iwi?

He aha etahi waiata-a-ringa hei tauira mo taku ake titonga?

He aha etahi nuka reo, puoro hoki ka kitea ki roto i te waiata-a-ringa?

I takea mai te waiata-a-ringa i hea?

Kia hoki ra ano ki te orokohanga, ara, ko te korenga mai o nga mea katoa, a, ka hua mai ai ko nga atua Maori, penei ia Ranginui raua ko Papatuanuku, ka moe tahi raua ka puta mai ko nga uri maha, ara, mai ia raua ka hua mai ai ko nga atua maha o te ao kikokiko, ka mutu te ao kapahaka ano hoki, pera i te tokorua, ara, ko Hineruhi raua ko Tanerore.

Ka huaina hoki nga atua a Tanerore raua ko Hineruhi. Kua rongonui te kupu whakarite nei, "Kua tu te haka a Tanerore". He mea whakarite i te mahi hakahaka ki tera o nga hihi o Tamanuitera raua ko Hineramati, waihoki ko te tohu tenei o te raumati.

"Ko Hineruhi te hoa rangatira o Tanerore, a, kua rongonui hoki te kupu whakarite mona, "Ko Hineruhi koe, nana i tu i te ata hapara". E korero ana tenei mo te korakora mai o te kohu o te ata, i te aonga mai o te ra, i te haukutanga o te ata. He kupu whakarite tenei mo te ataahua o te wahine. Ara ke atu nga atua ka whakahuahuatia e tena iwi, e tena iwi. Ko etahi ko Ruhanui, Takataka-Putea, Marere-o-Tonga me te whetu a Whanui."

(Sherman, 2022).

Na, ka toko ake te urupounamu he aha tenei mea te waiata-a-ringa? Ko tenei taonga te waiata-a-ringa he momo waiata hou o roto o te ao Maori, i takea mai e ngai tauwi o te uru, ara, ko tana momo he tiwharawhara, he whakarereke i te taera o te moteatea kia puawai mai te momo o te taera o te waiata-a-ringa. O nga peka katoa o te hotaka kapa haka koinei te peka tuatahi ki te whakamahi kita.

I titoa te waiata-a-ringa hei hautu ngatahi ki te taha i nga mahi kapahaka, ara, i puawai mai whai muri iho i te titonga o te haka me te poi. E ai ki te korero ko te orokohanga o te kapahaka me ana tu momo ahuatanga, na te momo i a Ta Apirana Ngata raua ko Te Puea Herangi.

He aha nga momo Waiata-a-ringa rereke?

- **Waiata poroporoaki** = *Ko tenei o nga momo waiata he momo hei whakamanawa atu ki tetahi tangata kua wehe atu ki te nehenehe nui o te po, ara, ka kitea nga tini kare-a-roto e koropupu nei i roto i te ngakau o te kaihaka, penei i a pouri, a hotuhotu, me te maemae aroha ki tera o nga tangata. Ko te kapa i kaha kitea nei i te kounga o te tauira i whakatinanahia i tenei o nga ahuatanga o te waiata ko te roopu kapahaka o Raukura 2018.*

Tohutoro=<https://www.youtube.com/watch?v=KMby1MQhJJ4&t=11s>

- **Waiata whakamānawa** = *Na, engari ano mo tenei o nga waiata he tauaro ke ki tera o te waiata poroporoaki, ka tahuri ki te waiata whakamanawa, ara, he waiata hei whakamana i tetahi tangata, otira he kaupapa ranei i runga i te ngakau hihiko, i runga hoki i te hari me te koa. Ki au nei ko te roopu kapahaka i marama kehoheho ai te kite i te whakatauiratanga o tenei o nga momo waiata ko Te Kapahaka o Ngati Whakaue 2023.*

Tohutoro=https://www.youtube.com/watch?v=RkUo29bEHmo&list=RDRkUo29bEHmo&start_radio=1

- **Waiata wero** = *Ko tenei mea te wero ehara noaiho i tetahi kaupapa e whakatakoto ai ki mua i te hoariri i runga i te wairua o te riri, he maha tonu ana tumomo ahuatanga, penei i te wero i runga i te wairua whakahihi. He rautaki pai tenei kia hunaia nga taumahatanga o te kupu korero ki roto i tetahi rangi roreka, kia ahua rangirua ai te minenga. Ko te kapa i tino kitea ai i tenei momo waiata ko Te Kapahaka o Te Whanau a Apanui 2005.*

Tohutoro=https://www.youtube.com/watch?v=ake3SG7pptM&list=RDake3SG7pptM&start_radio=1

He aha tetahi tauira o nga tikanga me nga taera waiata-a-ringa a-iwi?

Ara noa atu nga momo taera rereke me o ratou nei ake tikanga, mai tera kokonga o te motu, ki tera kokonga o te motu, mai tera iwi ki tera iwi, mai tera kapa ki tera kapa. Kia whakatauiria ake i enei o nga momo taera maha ka tipakohia e au i etahi iwi rongonui ki te tu, kia whai maramatanga ai ki te hiranga o te tu o tera iwi, o tera iwi.

- **Te Tairāwhiti**

- Ko te momo tu o tenei o nga rohe e marakerake ana te kite i te rerenga o te ora, ko te momo penei i o ratou nei takahi, he kaha hiki o nga pona me te tarapekepeke o nga waewae, otira ko te whanui hoki o te tu. E ai kia Pua Whauwhau(2025), ko te kurahuna o tenei o nga tu e whakataurite ana ratou ki nga hihi o Tamanui-Te-Rā me nga ngaru whatiwhati o Tangaroa. Koinei te tino hiranga o tenei o nga taera o Te Tairāwhiti, ko te whakamanawa i te wairua hihiko, i te wairua o to ratou nei taiao.

- **Tūhoe**

- E ai ki nga korero a Pihitahi Whauwhau (Rangihau) (2025), ko te taera o Tuhoe i nga ra o nehe, i ratou e mahi ana i nga waiata-a-ringa kaore nga ringaringa me nga waewae e whanui ake i nga pokohiwi, kaore e tu hahaka rawa, otira ka kaha hoki te takahi, e ai ki nga korero o Pihitahi, ka penei te taera kia taurite ai te katoa o te kapa. Engari ano mo te taha ki te waiata me nga rangi i ahu ke mai te reo o nga whakapapa maha, mai te maunga ka heke iho ki te awa, mai te awa ki te marae, mai te marae ki te tangata. He reo whakatau i te wairua, he reo whakakotahi i te iwi.

- **Ngāti Whakaue**

-Na, kia tahuri ki tenei o nga taera o roto o Te Arawa, ara, ki te taera o te kapa i whakaihuwaka ai ki te whakataetae o Te Matatini o Te Kāhui Maunga, ko te taera o te kapa o Ngāti Whakaue. E ai ki nga korero o Kereama Wright (2025), he uri no Whakaue, he kaihaka ano hoki no Whakaue, ko te taera haka o Ngāti Whakaue he momo tutika te tu kaore e tu hahaka, kaore nga a-ringa me nga waewae e noho whanui, a, he aheinga hoki nga kaihaka ki te whakauru i o ratau momo ake a-ringa i roto tonu i te taera tu o Ngati Whakaue. Engari ano mo te taha ki te taera o te waiata he wairua whakangahau ke, ko tenei o nga wairua hei kauwaka ki nga wa o kui ma, o koro ma, koira pea i rereke ai tenei kapa mai i te toenga, ko te toenga kua kauneke whakamua atu ki te rapu i tetahi taera hou, engari ano mo tenei o nga kapa kua komuri ke.

He aha etahi nuka reo, nuka reo puoro hoki ka kitea ki te waiata-a-ringa?

Nga momo Nuka Reo:

Kia kapohia e au etahi o nga rerenga o te waiata-a-ringa i titoa e te whānau Rangihau i te tau 2018 mo te Kapa haka o Nga Kura Kaupapa Maori o Te Puku, hei tauira mo tenei mea te nuka, a, hei whakataunaki ano hoki i toku nei purongo.

Na, kaha kitea i nga Nuka Reo katoa i roto i tenei o nga waiata nei, pera ki nga whakatauki, kupu mino, me nga kiwaha e maha hoki nga momo kura huna rereke katoa i roto i tenei haka, me nga momo rautaki kia huarite ai nga korero, kia whakairo hoki i nga kupu kia kaua e noho pangu me maori ake nei te rere.

Ko te wahanga o waenganui o tenei o nga titonga waiata e mea ana "**Ngākau whakaiti, marae tangata, te tama a Tāne, Te Uri o Te Urewera**". Ko enei kupu katoa he whakamanawa atu i nga momo ihopūmanawa maha o te tāne nei, otira, ko te whakanui i i nga taera maha i kawea nei e ia ki tenei ao, ara, kia mohio whanuitia te motu i te hiranga o tenei tua tangata, he tangata ngakau whakaiti, he iti na Tūhoe.

Ka toko ake pea te urupounamu i o hirikapo he aha ra tenei momo nuka reo? Ko tenei momo nuka reo o to tatou nei reo Māori e kīa nei he **Huahuatau**. Ko tenei momo he whakataurite atu i te tangata he aha ranei ki tetahi mea, hei whakanui, hei whakaiti ranei i tetahi tangata. Hei taunakitanga ki enei mohiotanga aku ka tipakohia e au he rerenga huahuatau mai te titonga nei, e mea ana "**Te tatau pounamu o Tuhoe e**". Ka toko ake te urupounamu he aha tenei mea te tatau pounamu? Ko te urupare ki tera urupounamu he momo ahuatanga hei whakatau i te riri i waenganui i nga hapu e rua, kia mutu ai te tutu o nga puehu. Ara noa atu nga rautaki kia tau ai te mauri i waenga i nga hapu, ko tetahi o nga rautaki ko te taumau, kia moea tetahi uri o tera hapu ki tetahi uri o tera hapu, kia tuhono tahi ai nga whakapapa o nga hapu e rua. Ko te takoha atu ranei i tetahi toka mauri, pera tonu ki te pounamu. No reira e whakataurite ana i tenei tangata ki te toka mauri, he mauri tu, he mauri oha, he mauri whakatau i te wairua.

He aha etahi waiata-a-ringa hei tauira mo taku ake titonga?

Katahi te patai whakahirahira ake nei ko tenei, ko te waiata-a-ringa i tino rangiwhawhahia i toku nei whatumanawa i whakaawe i ahau kia whai i tenei o nga taera, ko te waiata-a-ringa mai te tau 2018 i titoa e nga kaiako no te kapahaka o Nga Kura Kaupapa Maori o Te Puku-o-Te-Ika a

Maui. He waiata poroporoaki tenei ki tetahi o nga pou matua o tenei o nga kapa, a, ki a Te Turiokahu White na tona matenga ohorere i tera o nga wa, he tangata tino whakahirahira tenei no roto o te kapa, engari ko tona matenga kaore noa i piko te tuara, i hina ranei nga makawe, ka tikarohia noatia ia ki te po. He momo waiata e whakanui i ana i ona pukenga rau, me ona pumanawa hei kai ma te motu.

Na, i ahau e whakarongo ana ki nga manu tioriori o tenei o nga kapa, ka rangona hoki ia manu hotuhotu, na runga i te maemae aroha ki te matua kua hinga ke ki te po, me he pae kuia no runga i te marae e karanga atu ki te hunga mate. Kei noho pea koe ka whakaaro i tipakohia e au i tenei o nga taera mo toku waiata-a-ringa? Tera pohehe tera. Ehara i te mea i kapohia e au te taera poroporoaki o tenei o nga waiata, engari, ko te wairua o te mauri tau ke, koinei toku tino taera i te mea ki au nei koinei te momo taera e tino tau ai te ito o te kupu korero ki te whatumanawa o te tangata.

Rauemi Tautoko

Koinei te mihi maioha atu ki nga arero pounamu i whakawharikitia katoatia o ratou mohiohiotanga hei kai mo toku hinengaro, hei kawenata moku me toku kete matauranga, kare e arikarika nga mihi.

Pukapuka

Haami, B. (1998). *He waiata Onamata-Songs from the past. Te Reo Rangatira Trust*

Kāretu, T. S. (2020). *Mātāmua ko te Kupu! Auckland University Press*

Rangihau, whānau. (2018). *Te Turiokahu. Te Kapahaka o Nga Kura Kaupapa Māori o Te Puku o Te Ika a Maui Uiu*

Whauwhau, P (2025) "Uiui Whaiaro" 9/7/25. *Taera Tūhoe*.

Wright, K (2025) "Uiui Whaiaro" 20/10/25. *Taera Ngāti Whakaue*

Whauwhau, P (2025) "Uiui Whaiaro" 29/09/25. *Taera Te Tairāwhiti Whitiata*

Ruatahuna Kakahu Mauku. (2007). *Tatai whakapapa*

https://www.youtube.com/watch?v=E0_9HbyWZTg&list=RDE0_9HbyWZTg&start_radio=1

Te Puku o Te Ika. (2024). *Nga Mōteatea*

https://www.youtube.com/watch?v=tx_H6TAZe9Q&t=1082s

Te Puku o Te Ika. (2018). *Te Turiokahu*

https://www.youtube.com/watch?v=SZSze3YWe1c&list=RDSZSze3YWe1c&start_radio=1a

Te Wāhanga 2: TE TITONGA

Taku Mana Taketake

Taku mana he mana taketake

He uri mai au no tuawhakarere (x2)

Eee..Uuuu....

E mihi ana ki te ao o mua

Me titiro ki tua, e mara karawhiua

kī ana te kōrero, e kore a muri e hokia...

Ka takahia te ara o te mātauranga

Hei kīnaki noa, mo nga kai tuturu

Ko te mātauranga o nga mātua tupuna...

He mana taketake, no tuawhakarere

Taku mana he mana taketake

He uri mai au no tuawhakarere...(x2)

E mihi ana ki nga rā o mua

Me tahuri ki mua, e hoa karawhiua

E kī ana te kōrero, e kore a muri e hokia...

Ka whakarongo ki te ngākau pono

Kia tūhonohono I te wairua o te tika

E kī ana te korero e kore a muri e hokia...

E hika mā, kia kaha kia puritia

Nga taonga a nga tupuna

Me o rātou na tikanga

Hei taonga tuku iho

E kī ana he taonga tuku iho e

He taonga, he tangata, I takea mai I te ira atua.

Ko matou nga apopo o ratou mā, tū pakari, tū rangatira.

Taku mana he mana taketake

He uri mai au no tuawhakarere (x2)

Eeee...Uuuu...

Tuawhakarere

Eeee...Uuuu...

Nga Whakamaramatanga

Na, ko nga whakamahukitanga o tenei o nga titonga aku he waiata akiaki tenei hei whakamanawa atu ki te tokomaha o Ngai Maori e noho ana ki raro i te korowai o te pokeao, o te poraruraru, o te pokaikaha na runga i nga tini ahuatanga whakatami o tenei kawanatanga me nga tini ahuatanga o te wa kia taua te iwi Maori. Ka mahuta pea te patai i o koutou hirikapo he aha hei korowai kaupare i ahau mai tenei tumomo ahuatanga o te whakawaitanga? Ko te urupare ki tera o nga patai ko te mohio tonu ki te mana o tou tuakiratanga. Koinei te tino kurahuna o te puawaitanga o te tamaiti Maori ki roto i tenei ao kikokiko, ki roto i tenei ao mahamaha, kia maumahara tonu, mau ano tau waka e hoe ki runga i nga ngaru tiwhatiwha, ara, i te mutunga iho ka whakapapa pounamu tenei o nga haerenga. Ko te tino ia o aku korero kia kaua e whakae ma enei tini ahuatanga e whakatikoki ai i tou na huarahi, ma te whakapono atu ki a koe ano, kia eke ai koe ki te korihitanga o tenei ao.

Te Wāhanga 3: TE WHAKAATURANGA

Tātari whai whakaaro waiwai o te Titonga me te Whakaaturanga

Wahanga o Te Ao Haka (Waiata-a-ringa)

He aha te take e rata ana koe ki te waiata-a-ringa?

Ki ahau nei ko te tino take e tino kaingakautia nei e au i tenei o nga wahanga o roto o te hotaka na te rere o nga rangi rereke, ko te rongo i nga reo roreka e rere ngatahi ana i te wa orite, ka mutu ko te taunga hoki o nga korero o roto i tera waiata, i tera waiata. Ko te rangi hei hakari mo nga taringa, ara, ko te ito o nga kupu hei kai mo te hinengaro.

Nga whakamahukitanga

I tapaina e au i tenei o oku titonga ko “Taku mana taketake”. Hei whakarapopoto i nga whakamahukitanga e hangai ana ki tenei o nga waiata, i titoa e au hei arataki i te hunga e noho ana i raro i te korowai o te pokaikaha, ara, ko te rongoa ki tenei o nga mate ko te maumahara tonu ki tou tuakiritanga, koira hei kurahuna ki tou puawaitanga ki tenei ao.

Na, ko nga whakamahukitanga o tenei o nga titonga āku he waiata akiaki tenei hei whakamanawa atu ki te tokomaha o Ngai Maori e noho ana ki raro i te korowai o te pokeao, o te poraruraru, o te pokaikaha na runga i nga tini ahuatanga whakatami o tenei kawanatanga me nga tini ahuatanga o te wa ki a taua te iwi Maori, ara, ko te rongoa hei kaupare i enei ahuatanga ko te whakaatu me te whakamahi i tou tuakiritanga.

He aha tenei mea te tuakiritanga?

Ko tenei kakano whakahirahira kua whakatongia ki roto i nga tangata katoa mai i tana whanautanga mai, a, ko nga ahuatanga o te tangata e kiia ai ia he tangata motuhake. Koia ko tona whakapapa tonu, ko tona ahurea, ko tona reo ukaipo, ko ana whanonga, ko ona whakapono, ko ona uara, ko ana tikanga, tae atu ki te ahua o tona tinana.

He pehea to mohio....he take nui te tuakiritanga? He kura huna hoki tera?

Ka toko ake pea te urupounamu i koutou i hirikapo, he aha te tino ito o tenei mea te tuakiritanga ki ahau, ko te mea tonu me pehea e kimi noa, e rapu noa i tenei o nga ahuatanga? Ko taku whakautu ko nga taera maha kua whakatoria ki roto ia koe. Kawea ou taera maha hei hoa haere mahau ki nga wahi katoa puta noa i tenei ao, ahakoa ko atu, ahakoa ko mai, kia kitea whanuitia i te hiringa ou ano.

Te whanaketanga o taku titonga me te whakatakotoranga o nga whakaaro.

I te timatanga o taku tito i tenei o nga titonga oku i tautapa ketia tenei hei waiata-tira, engari i taku kitenga atu ehara tenei i te kowhiringa aromatawai, ka whakawhitihia ketia e au i tenei titoanga waiata-tira, hei waiata-a-ringa. I rere noa mai nga kupu me nga whakaaro mai te hinengaro, totika mai i te pene ki te pepa, ko te rangi i ahu ke mai o roto i taku wharua o Tuhoe, na te mauri tau o nga waiata o reira i whakaawe ai i ahau kia kawe i tera o nga taera ki roto i toku waiata. Ma tera ka whitawhita ai te timatanga o toku waiata.

Nga Painga o te Rangahau, Te Tito me te Whakaatu

Ki ahau nei ko te tino painga o enei o nga mahinga katoa ko te tino mohio ki te whakapapa o tenei o nga taonga a o tatou matua tupuna. Ko te mohio hoki i tona tino hiranga, kaore noaiho ki ahau, engari kia tatou te iwi Māori.

He wero?

No reira hei whakarehu ake i taku titonga aku ko taku kupu aki ki a koutou kia kaha, kia puritia enei taonga whakahirahira i takea mai e o tatou matua tupuna, kia kaua tonu e pera ki tera a o tatou nei taonga ki te Moa, ma te aha e ora ai enei mahi? Ko taku mā te whakatairanga puta noa ki te ao mārama.

Karamatamata Te Hiranga | Outstanding Scholarship

Te Wāhanga Ako: Te Ao Haka

Te Paerewa: 93700

Te Pātai	He pitopito kōrero
Tuatahi	E tika ana kia riro i tēnei ākonga i te taumata o te karamatamata mō Te Hiranga Te Ao Haka . I whakahira ana ki te taha wahapū o te ākonga me tana āta wetewete i te tikanga mo ia rerenga kōrero me ngā nekehanga. Ka whakaahua i ngā huānga me ngā tino ito o ngā whakamāramatanga kupu. He āhuatanga kakapa i te hirikapo tēnei me te āta tātāri ano hoki i te ahurea Māori. He ngākau titikaha ngā mahinga ki Te Ao Haka, ko te whakatinanatanga tēnā o te matemateāone, o te ihiihi me te māramatanga o te pekanga.

